

RECENZE

MODELOVÁNÍ UKRAJINSKÉ LITERATURY
JAKO PÁTRÁNÍ PO IDENTITĚ

Nila Zborovs'ka: *Kod ukrajinskoj literatury. Proekt psychoistoriji novitn'oji ukrajins'koji literatury. Monografija.* "Akademvydav", Kyjiv 2006.

Volodymyr Matvijišyn: *Ukrajins'kyj literaturnyj evropejizm. Monografija.* Vydavnyčyj centr „Akademija“, Kyjiv 2009.

V Ukrajině probíhá nyní usilovný proces ukrajinizace, který se týká i literatury; jde především o nové pohledy na ukrajinskou literaturu, na její co největší delimitaci z ruské literatury a co největší včlenění do tzv. evropských literatur na straně jedné a hledání nové identity na straně druhé. Nila Zborovská v úvodu k své publikaci to formuluje jako hlavní problém postkoloniální literární vědy: neboť přesně tak definuje dosavadní ukrajinskou literaturu. Víím sice, co znamená „postkoloniální“ v současném komparatistickém diskursu, ale nejsem zcela přesvědčen, že se zcela hodí – byť jen metaforicky – na stav dnešní ukrajinské literatury a literární vědy. Kupodivu a tak trochu paradoxně nachází oporu v ruském pojetí tzv. psychopoetiky, jak se utvářela v moskevsko-tartuské škole J. Lotmana, ale zejména V. Toporova a hlavně J. Etkinda a ovšem i dalších; svou úlohu tu má i proslulý Harold Bloom (*A Map of Misreading*, Oxford 1975). Psychohistorie literatury je pro ni problémem, jenž má svou onto- a fylogenezi. Zatímco romantismus tu vystupuje jako projev mateřského kódu, realismus je projevem kódu otcovského. Autorka vychází z psychologie, která nově postihuje Freudovy a Jungovy koncepce, ale nemusíme chodit ani do psychologie: Nikolaj Berďajev tak například chápal celé Rusko v knize *Duše Ruska* (1915) psané za první světové války. I když nelze popřít fungování těchto sexuálních archetypů, neboť literatura jako lidský produkt je musí obsahovat, nemyslím, že jsou to určující principy její výstavby; je to spíše konglomerát prvků, z nichž psychopoetika představuje pouze jeden z průřezů, jež nám umožňují chápat určité rysy národní literatury. Nakonec všechny charakteristiky literatury, jež tu autorka uvádí, včetně modernismu/ neoromantismu jako synovské neurozy a dceřiné hysterie jsou objevené jen v tom, že tyto syntetické rysy romanticko-realistické vidí v psychologickém kódu. Autorčina metoda je typicky deduktivní: na počátku vyvozuje obecné rysy a pak je verifikuje na konkrétních příkladech, autorech a jejich jednotlivých dílech, jež podrobuje tzv. mikropsychoanalýze. Jde tedy o psychopoetické přečtení stěžejních vrstev ukrajinské literatury, kde nemůže chybět T. Ševčenko, M. Vovčok, P. Kulyš, P. Mirnyj, I. Franko; v čele analýzy ukrajinské moderny pak stojí Lesja Ukrajinka, v jejímž díle je erotika a sexualita více přítomna než jinde, ale je tu i V. Vynnyčenko; důkladně si autorka pohlála s postmodernismem, v němž

nachází rozpad imperiálního étosu a národního světa spolu s psychózou a infantilitou; důležité místo zde zaujímají analýzy ukrajinského socialistického realismu v poezii a próze. V partii o postmodernistickém cyklu v psychohistorii ukrajinské literatury věnuje pozornost „naivnímu“ diskursu „šedesátníků“ jako projevu paternalistického principu, regresi mateřského kódu a realisticko-romantického modelu postmodernistické syntézy. Patrně nejpozoruhodnější je pododdíl čtvrté kapitoly Postmoderní cyklus v psychohistorii ukrajinské literatury, kde se protínají 80. léta 20. století z pozice koloniální symptomatiky, již autorka rozumí teatralizaci jako koloniální neurotismus ve spojitosti s vnitřní teatralizací lidské psychiky dělené na mužskou a ženskou a ústící do feminismu.

Dovedu si představit, že tento pohled lze považovat za výraznou inovaci a lze předpokládat, že tyto psychopohledy mohou zpřístupnit některé skryté kouty ukrajinské literatury, dokonce její historickou poetiku a základní žánrové směřování. Současně si však umím představit i vášnivě ukrajinské odpůrce tohoto vidění ve smyslu znevažování velké národní tradice a introdukcí psychoanalytických přístupů obnažujících potlačené představy sexuálního charakteru jako archetypální, neboť chápu, že jistá prudérnost nemusela na slovanském východě zcela zmizet.

Sine ira et studio: nemyslím si, že literaturu lze takto schematicky nahlížet v jejím celku, i když kognitivní zisky nelze popřít; ale nevysvětlíme tím její celistvost. Stále tu zůstává onen tradiční psycho-sociologicko-imanentní kruh poetologie, tedy heroikomické kořeny ukrajinské literatury, jež – jak jsme viděli – prorůstají až do její postmoderní fáze. Literatura nemůže svět reflektovat v tak abstraktních a vzhledem k literatuře heterogenních kategoriích, jakou jsou mužský, ženský, otcovský, synovský nebo dceřiný princip; nejbližší literatuře jako specifickému typu kreativity je autorka paradoxně v partiích o socialistickém realismu a teatralizaci (viz výše). To nicméně neubírá knize na jejím zásadním experimentálním přínosu, pokusu o nový pohled, jehož spíše bočními produkty (by-products) jsou úseky poznání zejména těch děl a těch autorů, která a kteří vykazují silné psychotické vyzářování při pouhém přečtení (spíše Lesja Ukrajinka než Ivan Franko, spíše Ol'ha Kobyljanská než Taras Ševčenko). Nakonec nám zbývá dichotomie romantismus/realismus, která je známa a kterou ostatně i na jiných literaturách (ruské) úspěšně prosazoval vícekrát zde citovaný Dmytro Čyževskij, tedy psychohistorický a historicko-psychologický proud se zde slévají v jedno kontinuum.

Na hlubší obraz psychohistorie ukrajinské literatury by bylo třeba ještě jemnějších nástrojů, neboť literaturu nelze svést jen k modelům psychologickým nebo filozofickým: ona je sice také obecná, ale současně smyslově konkrétní, nelze tyto dva póly od sebe odtrhávat, protože vznikají a působí souběžně, v interakci a komplementaritě. Je však zřejmé, že literatura a psychologie spolu souvisejí, ale také že představují různé entity, jež nelze mechanicky převádět na společné jmenovatele. Nicméně tento pokus jako součást ukrajinských ukrajiniizačních snah stojí za zaznamenání a promyšlení.

Kniha Volodymyra Matvijišyna má za cíl uvést ukrajinskou literaturu do tzv. evropských souvislostí. Evropou se tu rozumí především západoevropská literatura, jen někdy i literatura tzv. střední Evropy. Jeho pojetí je obousměrné: na jedné straně zkoumá „vliv“, mj., jak tomu říká, „prameny jinnárodního bytí cizích literatur v Ukrajině“, na druhé „jinnárodní bytí uměleckého (my bychom spíše řekli „literárního“ (textu), tj. přítomnost literárních ukrajinek i obecných ukrajinek v západoevropských literaturách i život evropských literárních a obecně kulturních modelů v ukrajinském prostředí. Zajímavé je, které z evropských literatur pokládá autor za relevantní: polskou, obecně

západoevropskou, zejména francouzskou, německou, anglickou, tzv. světovou; reflexe zejména literárních ukrajinek zkoumá především na francouzské a vůbec tzv. západoevropské literatuře; jedinou výjimkou je Josef Václav Frič, zprostředkovatel ukrajinek, zejména T. H. Ševčenka. Zaujmou tu zvláště studie o evropském kontextu tvorby Ol'hy Kobyljanské, o působení lorda Byrona na ukrajinskou literaturu, ale také etická problematika V. Huga a její recepcce v Ukrajině. Někde se tyto okruhy přímo nabízejí, to znamená u sečtělých ukrajinských autorů (Ševčenko) a u těch, jejichž dílo má kosmopolitní dimenze (Franko, Drahomanov, Zerov, Lesja Ukrajinka, Ol'ha Kobyljanská); docela mě překvapilo, že tu není více místa věnováno ukrajinské moderně a postmoderně.

Metodologický problém je však jinde. V době, kdy se hodně mluví a píše o nové podobě komparatistiky (viz mj. T., Virk: *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja. Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. J. Neubauer – M. Cornis-Pope (eds): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–III. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 2004–2007. M. Juvan: *Literarna veda v rekonstrukciji. Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006. Viz také naše studie: Problema slavizmov i njegov kontekst. *Primerjalna književnost*, december 2005, št. 2, s. 17–32. *Primerjalna književnost, srednjeevropski kulturni prostor in teorija literarne zgodovine*. *Primerjalna književnost* 31, št. 2, 2008, s. 137–148. The Periodization of Slovene and Czech Literatures and the Two Currents in Czech Interwar Literature A Contribution to a Discussion. *Primerjalna književnost*, letnik 32, št. 1, Ljubljana, junij 2009. Literární komparatistika: lákavá inovace, kvalitní tradice. *Comparative Literary Studies: Alluring Innovation, High-Quality Tradition*. *Stil* 2009, 8, 2009, s. 189–208. Literatura reflexivní a apelativní. In: *Súčasná umenie v medzidisciplinárnej komunikácii*. Ed. Jana Sošková. *Studia Aesthetica* XI. Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov 2009, s. 259–271) je pochopitelné otvírání ukrajinské národní literatury. V tomto případě však jde spíše o teleologický, utilitární proces včleňování ukrajinské literatury do tzv. Evropy, tedy sensu stricto do západní Evropy, možná ještě přesněji do vůdčích zemí Evropské unie, tedy o proces spíše politický a ideologický. Tyto vztahy ukrajinská literatura stejně má, není třeba je zvýrazňovat, ale realizují se často prostřednictvím jiných literatur, nikoli přímo, např. polské a ruské. Neboť právě inkriminovaná, posledně jmenovaná ruská literatura po revolučním Petrově obratu (ale i jeho předchůdců, zejména Alexeje Michailoviče Romanova) k západní Evropě, napodobovala západoevropské literatury přímo po celé 18. století. Některé vztahy byly přímější (I. Franko) také díky tomu, že části dnešní Ukrajiny žily uprostřed jiné literární tradice (Halič, Bukovina), jiné méně přímé nebo kontextově rusko-ukrajinské (O. Kobyljanská). Není to třeba retušovat, prostřednictvím bylo a je běžné všude i v ruské literatuře, tedy kdysi tzv. západní Rus (části dnešní Ukrajiny a Běloruska) zprostředkovaly přes polskou literaturu renesančně humanisticko-reformačně barokní tradici; jinak řečeno: tato clona měla být více zohledněna. Jinak vzniká dojem, že jde o snahu za každou cenu přerušit spoje rusko-ukrajinské, pouze uměle ideologicky vyvázat ukrajinskou literaturu z „koloniálního“ područí Ruska; jestliže je to žádoucí v politice, v kultuře musíme počítat s tím, že jako ve fyzice nic nemůže zcela zmizet, pouze se objevit v jiné, nové podobě. I ruská literatura je evropská a evropeizace může v Ukrajině znamenat i její působení, neboť i ona promlouvala a promlouvá evropským hlasem, a často mnohem více než ukrajinská.

Vztah k ruské literatuře je tu nepřítomen, ale o to silněji se vnučuje podtextově a v podstatě při každém jménu francouzském nebo anglickém tu „naskakují“ ruské konotace.

Kromě toho je tu zvláštní vakuum obecně slovanské, ale i jiné, neboť ukrajinská literatura se tu prezentuje takřka výlučně jako reflexe západní Evropy, i když měla největší vztahy k Evropě střední a neskoncovala ani s Balkánem, s Vídní, Budou či Peští, s literaturou českou (nejen J. V. Frič, ale Blahoslavova ivančická Gramatika obsahuje patrně první nebo jednu z prvních reflexí ukrajinské dумы, Josef Dobrovský jako první lingvista považoval ukrajinštinu za samostatný jazyk). Hledání vlastní identity nemůže jít cestou narušování proporcí a „ukrajinský literární evropeismus“ nelze redukovat na vztah k západní Evropě – Evropa je i samostatná Ukrajina nemluvě o střední Evropě a Balkánu. Přijímat názor, že vše tzv. východní je inferiorní, asi nebude odpovídat realitě 21. století, tím méně obdobím dřívějším, o to méně, čím více je označení „Východ“ ryze politickým a často i apriorně axiologickým. Problematický je již název knihy, jemuž by spíše slušela formulace Evropské souvislosti ukrajinské literatury, ale jinak je tato publikace ve své obecné a materiálové rovině přínosná jako klasická komparatistická práce, jež syntetizuje to, co už bylo v podstatě napsáno, v jiné geopolitické rovině.

Ivo Pospíšil

СИЛА ПОЭЗИИ ЗБИГНЕВА ХЕРБЕРТА

“We mnie jest płomień który myśli” – glosy do Herberta. Ed. Marek Bernacki. Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, 2009. 249 s.

Публикация *“We mnie jest płomień który myśli” – glosy do Herberta* представляющая собой сборник статей, посвященных Збигневу Херберту, вышла в г. Бельско-Бяла под редакцией Марека Бернацкого в 2009 году.

Збигнев Херберт (1924–1998) сыграл важнейшую роль в развитии польской литературы на ее современном этапе. Творческое наследие Херберта – это, прежде всего, яркая и самобытная, высокоинтеллектуальная, философская и медитативная по своему характеру поэзия, а также проза, публицистика и драма. Писатель неоднократно становился лауреатом международных литературных премий. Его стихи на сегодняшний день изданы на пятнадцати языках. По словам Владимира Британишского, «он живой классик, самый “античный” из современных европейских поэтов»¹. Тем не менее, приходится с сожалением констатировать, что творчество Херберта, являясь источником вдохновения не только для Польши, все еще недостаточно хорошо известно основной массе читательской аудитории за пределами Восточной Европы.

Тем значительнее цель данной публикации – приблизить творческое Я Херберта не только кругу профессионалов в области филологии (неизбежно более-менее ограниченному), но и как можно более широкому кругу читателей. Авторы приурочили выход своей книги в свет к десятилетней годовщине смерти писателя в 2008 году – этот год был объявлен в Польше Годом Збигнева Херберта.

¹ Британишский Владимир. Збигнев Херберт. Стихи. In: Иностранная литература, 1998, 8.